

Wstęp

Kraków i Opole łączyły w średniowieczu liczne kontakty, zarówno polityczne i gospodarcze, jak i kościelne i personalne. Ich natężenie nie było zawsze takie samo. Z pewnością były bardzo silne i zróżnicowane w XIII w., zaś kwestię, jak kształtowały się w XIV w., ma za zadanie, choć w części, przybliżyć niniejszy tom studiów. Przypomnieć tu należy o tym, że w XIII w. książęta opolscy dwukrotnie próbowali sięgnąć po tron krakowski. Udało się to w 1211 r. Mieszkowi Płatonogiemu (vel Laskonogiemu), który wskutek wydania przez papieża Innocentego III w 1210 r. bulli przywracającej zasadę senioratu jako najstarszy wówczas książę piastowski w pokojowy sposób objął Kraków we władanie. Jan Długosz zapisał, że książę ten zmarł na zamku krakowskim i został pochowany w katedrze. O jego krótkich rządach w Krakowie brak jednak bliższych wiadomości¹. Jego wnuk Władysław, książę opolski, został w 1273 r. wezwany przez opozycję przeciwko Bolesławowi Wstydliwemu do objęcia tronu krakowskiego. Buntownicy zostali jednak pokonani przez rycerstwo wierne prawowitemu księciu, a Władysławowi opolskiemu pozostało tylko zadowolić się nowym nabytkiem terytorialnym. Granica księstwa opolskiego przesunęła się wówczas w rejon parafii klasztoru benedyktynów w Tyńcu, znalazła się zatem w niewielkiej odległości od Krakowa.

Wydarzeniem nieporównywalnie ważniejszym w stosunkach między Opolem a Krakowem niż epizodyczne działania książąt opolskich było przybycie do Krakowa w 1222 r. dominikanina św. Jacka Odrowąża, pochodzącego z wsi Kamień Śląski, położonej niedaleko Opola. Został pierwszym przeorem najstarszego polskiego klasztoru braci kaznodziejów, założonego przez biskupa krakowskiego Iwona przy kościele Trójcy Świętej. Zmarł 15 sierpnia 1257 r. w Krakowie i został pochowany w kościele dominikańskim. Tu zaczęto spisywać relacje o cudach dokonujących się za jego wstawiennictwem, a w XIV w. powstał w Krakowie pierwszy żywot św.

¹ Ioannis Dlugossii, *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. VI, Varsaviae 1973 (dalej cytujemy: Długosz, *Annales*), s. 214. Wiadomość ta mogła być wynikiem prostego domysłu, mogła jednakże opierać się na jakiejś rozbudowanej zapisce obituarnej. *Rocznik Kapituły Krakowskiej*, [w:] *Najdawniejsze roczniki krakowskie i kalendarz*, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, [w:] MPH, seria II, t. 5, Warszawa 1978 (dalej cytujemy: MPH), s. 71 notuje tylko śmierć Mieszka i to jako księcia raciborskiego. *Kalendarz katedry krakowskiej* (tamże, s. 147) notuje 16 maja jako dzienną datę zgonu księcia Mieszka. Ostatnio na ten temat N. Mika, *Mieszko – syn Władysława II Wygnańca, książę raciborski i pan Krakowa, dzielnicowy władca Polski*, Racibórz 2006, s. 162.

Jacka. Grób św. Jacka u dominikanów stał się ważnym ośrodkiem pielgrzymkowym². Można przypuszczać, że tak jak obecnie, również przed wiekami pielgrzymowali do niego wierni z Opolszczyzny. Jest to trwały symbol opolsko-krakowskich związków. Według tradycji, także krewna św. Jacka, błogosławiona Bronisława Odrowążówna, urodziła się w Kamieniu koło Opola. Wstąpiła do podkrakowskiego klasztoru norbertanek na Zwierzyńcu, a zmarła w 1259 r. w pustelni znajdującej się w okolicy wzgórz i lasów po zachodniej stronie Krakowa. Ze źródeł trzynastowiecznych wyłania się także postać innego dominikanina, Wincentego, zapisywanego „de Kelcia”. Wsławił się wybitnymi dziełami pisarskimi, wśród których nieprzemijające uznanie przyniosły mu żywoty św. Stanisława. Pewne hipotezy łączą Wincentego z wsią Kielcza położoną w okręgu strzeleckim księstwa opolskiego³. Nie dziwi więc i ten fakt, że słynne kazania dominikanina Peregryna z Opola były znane także w Krakowie⁴. O roli duchownych z księstwa opolskiego w Krakowie świadczy także przykład Nankera herbu Oksza, urodzonego w Kamieniu koło Bytomia, ale jeszcze w okresie, kiedy istniało wielkie księstwo opolskie (urodzony ok. 1265–1270). Osiągnął wysokie godności kościelne, w tym dziekanie kapituły krakowskiej, ale szczególnie zapisał się w pamięci jako biskup krakowski, a następnie wrocławski⁵. W późniejszym okresie, w XIV stuleciu, które nas najbardziej interesuje, brak przykładów w Krakowie równie wybitnych duchownych pochodzących z Opolszczyzny⁶.

Ślady kontaktów opolan z Krakowem odnajdujemy na kartach żywotów trzynastowiecznych świętych i błogosławionych. W 1254 r. książę Władysław opolski, ten sam, który w niespełna 20 lat później bezskutecznie wyprawił się po tron krakowski, uczestniczył w wielkich uroczystościach ogłoszenia kanonizacji św. Stanisława. On też doznał cudu ozdrowienia za sprawą krakowskiego biskupa-męczennika.

² *Św. Jacek Odrowąż i dominikanie na Śląsku*, red. A. Barciak, Katowice 2008; *Święty Jacek i dziedzictwo dominikańskie*, red. E. Mateja, A. Pobóg-Lenartowicz, M. Rowińska-Szczepaniak, Opole 2008.

³ Przegląd tych hipotez, jak również łączących Wincentego z Kielcami przedstawia ostatnio J. Rajman, *Wincenty de Kielcza – zagadka miejsca urodzenia pisarza dominikańskiego*, [w:] *Z biegiem Małej Panwi, z biegiem lat. Zarys dziejów terytorium gminy Zawadzkie*, red. J. Szulc, Kraków 2009, s. 69–83, tam też starsza literatura.

⁴ J. Wolny, *Peregryn z Opola*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej cytujemy: PSB), t. 25, Wrocław 1980, s. 598–602; G. Gieraths, *Peregrinus, OP, Predigtschriftsteller*, [in:] *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 8, Freiburg 1986, k. 270; *Peregryn z Opola, Kazania de tempore i de sanctis*, tłum. J. Mrukówna, Kraków–Opole 2001.

⁵ Za ojca Nankera uchodzi Imram z rodu Kołdów. Nanker pieczętował się herbem Oksza. Do Krakowa przybył w latach 90. XIII w., Z. Budkowa, *Nanker*, [w:] PSB, t. 22, 1977, s. 514.

⁶ A. Radziwiński, *Duchowieństwo kapituł katedralnych w Polsce XIV i XV w. na tle porównawczym. Studium nad rekrutacją i drogami awansu*, Toruń 1995, s. 103, wspomina o kanoniku krakowskim Mikołaju z Opola zwanym Zocenka, poświadczonym w 1323 r. Nie wymienia go M.D. Kowalski, *Pracownicy i kanonicy krakowskiej kapituły katedralnej od pontyfikatu biskupa Nankera do śmierci biskupa Zawiszy z Kurozwęk (1320–1382)*, Kraków 1996, s. 212 i n. A. Radziwiński, *Duchowieństwo...*, s. 131 wymienia Ślązaków w kapitule krakowskiej w XIV w.: Bolesław książę Toszka, Bolesław książę cieszyński, Jan książę oświęcimski; Jan z Hajnowa; Jan z Koźła, Jan z Raciborza; Mikołaj z Opola, zwany Zocenka; Mikołaj Bancz; Nanker herbu Oksza. Stanowią oni 8%, a jak łatwo zauważyć, był wśród nich tylko jeden opolanin.

W spisie cudów odnajdujemy także imiona rycerzy z księstwa opolskiego. Wstawiennictwa błogosławionej Salomei zaznała w chorobie Anastazja, żona komesa Henryka, prawdopodobnie Henryka z Mechnicy, rycerza księcia opolskiego Władysława⁷. Święty Jacek przyczynił się natomiast do uzdrowienia Przybysławy, żony Jakuba, wymienionego w żywocie świętego jako jego „frater uterinus”⁸.

Książę opolski Władysław zapoczątkował budowanie w swoim księstwie kościołów pod wezwaniem św. Stanisława (najstarszy z nich powstał w Czeladzi). O kościelnych związkach krakowsko-opolskich świadczy także najstarsza fundacja opactwa cysterskiego w księstwie opolskim, gdyż klasztor w Rudach koło Raciborza został założony w drugiej połowie XIII w. jako filia małopolskiego opactwa w Jędrzejowie. Opat jędrzejowski miał prawo wizytowania podległej mu placówki, zaś związki między małopolskimi a górnośląskimi klasztorami różnych reguł zasługują na osobne studium⁹. Przykładem rodu posiadającego majątki zarówno w księstwie krakowskim, jak i opolskim, byli w XIII w. Gryfici. Klemens zwany Starym, spowinowacony z kasztelanem opolskim Zbrostawem, uzyskał po 1225 r. godność wojewody opolskiego. On i jego brat Wierzbięta, prepozyt opactwa w Staniątkach, przyczynili się znacząco do wybudowania murów obronnych zamku w Opolu¹⁰. Z rodziny fundatora opactwa benedyktynek w Staniątkach koło Krakowa wywodził się komes Jan, będący między innymi kasztelanem Cieszyna i Toszka, grodów położonych w księstwie opolskim. Bratem wojewody krakowskiego Teodora Gryfity, fundatora opactwa cystersów w Ludźmierzu (przeniesionego później do Szczyrzyca) i zapewne również krakowskiego klasztoru franciszkanów, był kasztelan oświęcimski Klemens¹¹.

Skoro Kraków i Opole łączyły w XIII wieku tak żywe i różnorodne kontakty, to zasadne jest postawienie pytania o ich rozwój w następnym stuleciu. Kolejna próba powołania na tron krakowski księcia opolskiego, a miał nim być w 1311 r. książę Bolesław I, wskazuje, że część mieszczaństwa Krakowa chętnie widziałyby swe miasto w ścisłym związku politycznym z Opolem. Dla zrealizowania tego celu mieszczaństwo krakowskie pod wodzą wójta Alberta podnieśli w 1311 r. bunt przeciwko Władysławowi Łokietkowi. Warto więc ponownie przyjrzeć się problematyce buntu wójta Alberta, jak i innym zagadnieniom z szerokiego zakresu krakowsko-opolskich związków w XIV w. Prezentowany Czytelnikowi tom porusza zagadnienia zarówno już wielokrotnie w literaturze przedmiotu omawiane, jak i stosunkowo mało zbadane, mimo coraz liczniejszych prac poświęconych średniowiecznemu

⁷ *Vita sancte Salomeae regine Halicensis*, wyd. W. Kętrzyński, [w:] MPH, t. 4, Lwów 1884, s. 792; por. M. Cetwiński, *Rycerstwo śląskie XIII wieku. Biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 33.

⁸ *De Vita et miraculis Santi Iacchonis ordinis fratrum predicatorum auctore Stanislao lectore Cracoviensi eiusdem ordinis*, wyd. L. Ćwikliński, [w:] MPV, t. 4, Lwów 1884, s. 885; por. M. Cetwiński, *Rycerstwo śląskie...*, s. 34.

⁹ S. Rybandt, *Średniowieczne opactwo cystersów w Rudach*, Wrocław 1977, s. 23 i n.; szerzej związki kościelne ujmuje A. Barciak, *Czechy a ziemie południowej Polski w XIII oraz w początkach XIV wieku. Polityczno-ideologiczne problemy ekspansji czeskiej na ziemie południowej Polski*, Katowice 1992.

¹⁰ M. Cetwiński, *Rycerstwo śląskie...*, s. 39; M.L. Wójcik, *Ród Gryfitów do końca XIII wieku. Pochodzenie – genealogia – rozsiedlenie*, Wrocław 1993.

¹¹ M. Cetwiński, *Rycerstwo śląskie...*, s. 40.

Opolu i księstwu opolskiemu¹². Bunt wójta Alberta doczekał się obszernej literatury naukowej, co nie oznacza, że wszystkie związane z nim kwestie są gruntownie zbadane i opisane¹³. Badaczy nurtuje pytanie, w czym interesie został on wywołany i jaka była rzeczywista rola księcia opolskiego. Robert Antonín (Slezská Univerzita v Opavě) podjął się w niniejszym tomie próby wyjaśnienia, czy Jan Luksemburski, król Czech, używający stale już od 1310 r. tytułu króla Polski, mógł być inspiratorem buntu. Pogląd upatrujący w Janie Luksemburskim politycznego beneficjenta tego wydarzenia jest obecny w polskiej historiografii, co ukazuje, jak również inne hipotezy, Anna Grabowska (Uniwersytet Opolski). Wojciech Mrozowicz (Uniwersytet Wrocławski) przedstawił wyniki badań nad *Pieśnią o krakowskim wójcie Albercie*, która okazuje się cennym czternastowiecznym źródłem do badań nad buntem, postawą mieszczaństwa i późniejszymi losami wójta Alberta. Nie udało się, niestety, inicjatorom tej książki pozyskać tekstu, który ukazałby miejsce Opola w polityce Władysława Łokietka, adwersarza wspomnianego wyżej księcia Bolesława I. Udało się jednak spojrzeć na to zagadnienie z perspektywy nieco późniejszej – Tomasz Nowakowski (Uniwersytet im. Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy) podjął się trudnej próby ukazania, jakie miejsce w polityce śląskiej Kazimierza Wielkiego zajmowali książęta opolscy. Wspomniana wyżej postać Bolesława I dowodzi, że nie brakowało wśród książąt opolskich postaci wybitnych. W syntetyczny sposób opisuje czternastowiecznych władców opolskich Bogusław Czechowicz (Uniwersytet Opolski), wydobywając ich zarazem, jak sam pisze, z „historiograficznego cienia”, w którym znaleźli się tylko w części z własnej winy. Joanna Heluszka (Uniwersytet Opolski) podjęła się natomiast próby całościowego przedstawienia zawieranych przez nich związków dynastycznych. Jeśli przyjmiemy, że książę Bolesław I otwiera galerię wybitnych władców opolskich w XIV w., to omawianą w niniejszej książce epokę zamyka, znacznie lepiej od niego znany, książę Władysław Opolczyk. Jerzy Sperka (Uniwersytet Śląski w Katowicach) ukazał znaczenie Krakowa w planach politycznych tego wybitnego księcia opolskiego.

Kontakty, więzi, pokonywanie granic możemy analizować także poprzez badania nad konkretnymi osobami. Trzeba w tym miejscu wspomnieć o związkach między gminami miejskimi. Opole należało do tych ośrodków książęcych, w których najwcześniej pojawiła się gmina rządząca się prawem niemieckim. W 1217 r. możemy mówić o istnieniu kolonii gości zarówno w Opolu, jak i Raciborzu, lokowanych tam

¹² H. Tukay, *Oberschlesien im Spannungsfeld zwischen Deutschland Polen und Böhmen-Mähren. Eine Untersuchung der Kirchenpatrozinien im mittelalterlichen Archidiakonats Oppeln*, Köln-Wien 1976; D. Veldtrup, *Prosopographische Studien zur Geschichte Oppelns als herzoglicher Residenzstadt im Mittelalter*, Berlin 1995; A. Pobóg-Lenartowicz, *Mecenat artystyczny Piastów opolskich w średniowieczu*, [w:] *Piastowie śląscy w kulturze i europejskich dziejach*, red. A. Barciak, Katowice 2007; A. Pobóg-Lenartowicz, W. Dominiak, *Rozwój akcji osadniczej w księstwie opolsko-raciborskim w I poł. XIII w.*, [w:] *Sacra Silentii provincia. 800 lat dziedzicznego księstwa opolskiego*, red. A. Pobóg-Lenartowicz, Opole 2003; B. Kloch, *Piastowie śląscy a kościoły parafialne do schyłku XIV wieku na przykładzie związków władców opolsko-raciborskich*, [w:] *Piastowie śląscy w kulturze...*; J. Horwat, *Księstwo opolskie i jego podziały do 1532 r.*, Rzeszów 2002; A. Pobóg-Lenartowicz, *Pod panowaniem Piastów (ok. 985–1532)*, [w:] *Opole. Dzieje i tradycja*, red. B. Linek, K. Tarka, U. Zajączkowska, Opole 2011, s. 29–55.

¹³ E. Długopolski, *Bunt wójta Alberta*, „Rocznik Krakowski” 1905, t. 7; J. Wyrozumski, *Dzieje Krakowa. Kraków do schyłku wieków średnich*, Kraków 1992, s. 207 i n.

przez księcia opolskiego Kazimierza. Gmina zajmująca fragment zespołu osadniczego Krakowa powstała także w stolicy ziemi krakowskiej, około 1220–1227 za zgodą księcia Leszka Białego. Wielka lokacja Krakowa sfinalizowana w 1257 r. spowodowała napływanie do miasta licznych osadników, przy czym wydaje się, że najliczniejsi byli przybysze ze Śląska i księstwa opolskiego. Nieliczni opolanie również osiedlili się w mieście nad Wisłą. Zagadnienie kształtowania się i składu elit Opola w XIV w. przedstawia Anna Pobóg-Lenartowicz (Uniwersytet Opolski). Jerzy Rajman (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie) podejmuje natomiast kwestię obecności i roli mieszczan wywodzących się z księstwa opolskiego w gminie krakowskiej. Bożena Czwojdrak (Uniwersytet Śląski w Katowicach) ukazuje postać Hinczki z Roszkowic, rycerza pochodzącego z księstwa opolskiego, który swą karierę połączył ze służbą u księcia Władysława Opolczyka i u króla Władysława Jagiełły.

Staraliśmy się spojrzeć na wpływy i oddziaływanie interesujących nas Krakowa i Opola także na otaczających ich terytoriach, ziemi opolskiej i ziemi krakowskiej. Nie wszystkie zaplanowane teksty zostały napisane. W niniejszym tomie Bogdan Kloch (Muzeum w Rybniku) przedstawił zagadnienie rozwoju sieci kościelnej księstwa opolskiego w XIV w. Wypada tylko żałować, że nie udało się nam pozyskać tekstu, który prezentowałby porównawczo nowsze wyniki badań nad siecią kościelną archidiaconatu krakowskiego. Dorota Lisowicz (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie) zajęła się zagadnieniem pogranicza, w tym zwłaszcza genezą i rolą małych miast, które powstały w pobliżu granicy między czternastowiecznymi księstwami, sukcesorami dawnego księstwa opolskiego, a ziemią krakowską. To zwłaszcza dzięki małym miastom granica stawała się nie barierą, lecz pomostem. Niezwykle ważną rolę, jako swego rodzaju pomost na pograniczu opolsko-krakowskim, odegrała – o czym w niniejszej książce pisze Jacek Laberschek (Polska Akademia Nauk) – Częstochowa. Autor ukazał rolę miasta, nie unikając przy tym zagadnień związanych z niespokojnym pograniczem. Skupił się na omówieniu znaczenia, jakie dla Częstochowy miały rządy Władysława Opolczyka. Jej niebywała, wykraczająca poza ramy jakiegokolwiek epoki, popularność była wynikiem fundacji klasztoru paulinów na Jasnej Górze, dokonanej przez księcia Władysława Opolczyka. Powstanie w 1382 r. sanktuarium maryjnego na Jasnej Górze jest swoistą kłamrą zamykającą ważną epokę współpracy, mimo różnic i konfliktów, między opolanami a krakowianami, której początek wyznacza fundacja klasztoru dominikanów w Krakowie i grób św. Jacka.

W pracach poświęconych Krakowowi i Opolu w XIV w. temat wzajemnych związków nie pojawia się często. Badacze zajmujący się kontaktami zewnętrznymi Krakowa podkreślają przede wszystkim wagę związków z Wrocławiem i Lwowem. Można przypuszczać, że brak wyraźnego miejsca dla Opola nie jest tylko odbiciem stanu zachowania się źródeł, ale słabnącej wówczas roli ekonomicznej miasta nad Odrą. Wzajemnych kontaktów krakowsko-opolskich było z pewnością w XIV w. znacznie więcej, niż zdołaliśmy ująć w prezentowanym Czytelnikowi tomie. Liczymy, że niniejsza publikacja przyczyni się do podjęcia dalszych badań naukowych na ten temat.

Jerzy Rajman